

УДК 159.98

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Харченко С.В., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проаналізовано результати численних досліджень соціального інтелекту студентів, які навчаються за різними спеціальностями. Показано, що значна кількість досліджень спрямована на розкриття взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту та особливостей спілкування, здібностей соціального інтелекту та властивостей особистості в юнацькому віці. Доведено, що розвинутий соціальний інтелект сприяє активній, неконформній поведінці. Стверджується, що в юнацькому віці соціальний інтелект пов'язаний із навчальною ідентичністю, прагненням самоактуалізації та суверенністю психологічного простору.

Ключові слова: соціальний інтелект, юнацький вік, спілкування, особистість, властивості особистості.

В статье проанализированы результаты многочисленных исследований социального интеллекта студентов, обучающихся по разным специальностям. Показано, что значительное количество исследований направлено на раскрытие взаимосвязей способностей социального интеллекта и особенностей общения, способностей социального интеллекта и свойств личности в юношеском возрасте. Доказано, что развитый социальный интеллект способствует активному, неконформному поведению. Показано, что социальный интеллект в юношеском возрасте связан с учебной идентичностью, стремлением к самоактуализации и суверенностью психологического пространства.

Ключевые слова: социальный интеллект, юношеский возраст, общение, личность, свойства личности.

Kharchenko S.V. FEATURES OF SOCIAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENCE

The article analyzes the results a lot of studies of social intelligence of students studying in different specialties. It is shown that a significant number of studies aimed at the disclosure of relationships the abilities of social intelligence and the peculiarities of communication and personality characteristics in adolescence.

It is proved that a high level of social intelligence in adolescence is associated with active, nonconformal behavior. It is alleged that social intelligence in adolescence is associated with academic identity, aspiration to self-actualization and sovereignty of psychological space.

Key words: social intelligence, adolescence, communication, personality, personality traits.

Постановка проблеми. Здібності соціального інтелекту, як і будь які здібності особистості, трансформуються упродовж життя людини. Ученими сенситивним щодо розвинення здібностей соціального інтелекту вважаються різні вікові періоди, найчастіше – старший дошкільний та підлітковий вік.

Соціальний інтелект є важливим щодо формування професійно значущих якостей для сукупності професій «людина – людина». Провідною в юнацькому віці є навчально-професійна діяльність, молодь обирає майбутню професію, навчається у вищому навчальному закладі, тому цей віковий період досліджується з позиції розвитку здібностей соціального інтелекту, вивчення їх місця у структурі особистості та впливу на особливості поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У студентській вибірці соціальний інтелект та його взаємозв'язки з різноманітними психологічними явищами досліджувалися достатньо широко. У низці

розвідок розглядався соціальний інтелект як важлива передумова успішного вирішення професійних завдань у майбутньому та можливості його вдосконалення у процесі навчання у вищому навчальному закладі (Н.В. Альохіна, 2013 р.; Н.А. Амінов, 1992 р.; А.В. Берклунд, 2007 р.; Г.П. Геранюшкіна, 2001 р.; Н.В. Дегтярева, 2013 р.; Е.З. Івашкевич, Н.С. Дика, 2014 р.; С.П. Кожушко, 2013 р.; М.О. Лукічева, 2004 р.; Л.О. Ляховець, 2009 р.; О.Ю. Павлова, 2009 р.; Н.Л. Руда, 2012 р.; Н.М. Сараєва, Н.А. Макарова, 2013 р.; Г.В. Ожубко, 2007 р.; С.В. Руденко, 2008 р.; Н.А. Філіна, 2016 р.; А.В. Федоренко, 2011 р.; М.М. Фетисова, 2007 р. та ін.). Значна кількість досліджень спрямована на розкриття взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту та особливостей спілкування студентів та курсантів (О.С. Батуріна, 2009 р.; Е.А. Капустина, 2004 р.; М.П. Сутиріна, 2010 р.; М.Л. Тарасенко, 2008 р.; Н.А. Філіна, 2016 р.; С.А. Хазова, 2012 р.; С.В. Харченко, 2008 р., 2017 р.; Н.Н. Хачатурян, 2009 р. тощо). У низці пу-

блікацій висвітлено особливості взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту та властивостей особистості в юнацькому віці (Н.А. Лужбина, 2002 р.; А.М. Молокостова, 2007 р.; С.В. Харченко, 2009 р. тощо).

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення сучасних уявлень щодо здібностей соціального інтелекту та їх взаємозв'язків із різноманітними психологічними властивостями в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н.М. Князева описала особливості соціального інтелекту в юнацькому віці таким чином:

- добре розвинена здатність орієнтуватися в розумінні наслідків поведінки, передбачати вчинки людей;

- юнаки більше значення надають вербальному спілкуванню, ніж школярі, вони здатні знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками, у різних ситуаціях спілкування;

- у дівчат спостерігається тенденція зростання чутливості до характеру і відтінків людських взаємовідносин порівняно зі школярками, що дозволяє їм правильно розуміти й оцінювати мовну експресію. Дівчата більше значення, ніж хлопці, надають аналізу невербальних проявів, чутливі до невербальної експресії, що посилює здатність розуміти інших [2].

Вивчення статевих та гендерних відмінностей соціального інтелекту в юнацькому віці проводилося значною кількістю вчених. Так, Ю.В. Обухова (2014 р.) стверджує, що рівень соціального інтелекту в дівчат-математиків вищий, ніж у юнаків-математиків. О.Ю. Судневою (2013 р.) показано, що у дівчат, які навчаються за спеціальностями «Психологія», «Радіотехніка» та «Радіофізика», соціальний інтелект вищий, ніж у юнаків. А.М. Камалова (2013 р.) виявила, що у змішаній за статтю студентській групі соціальний інтелект вищий, ніж у тих, у яких навчаються окремо юнаки або дівчата. З.А. Рахманкулова та В.О. Порядіна з'ясували, що високий рівень розвитку соціального інтелекту у студентів пов'язаний з андрогенною психологічною статтю. Результати нашого емпіричного дослідження (С.В. Харченко, 2009 р.) показали, що дівчата, порівняно з юнаками, мають статистично більш розвинуту здатність розуміти зміну значення схожих вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала, і менш розвинуту здатність до логічного узагальнення, виділення істотних ознак у різних невербальних реакціях людини. За загальним рівнем соціального інтелекту юнаки і дівчата істотно не відрізнялися.

Ученими вивчалися особливості соціального інтелекту студентів, які навчаються за різними спеціальностями та на різних курсах. Є.О. Капустіна (2004 р.) досліджувала соціальний інтелект у студентів-випускників (математичний, філологічний і психологічний факультети) та виявила, що у представників професії типу «людина – людина» більш високі показники розвитку соціального інтелекту, ніж у представників професії типу «людина – знакова система». Але в роботах інших дослідників (наприклад, Н.А. Сеткова, 2010 р., І.І. Стрілецька, 2016 р.) це положення не отримало безперечного підтвердження.

За даними А.М. Камалової (2014 р.), емоційний компонент соціального інтелекту зростає від курсу до курсу. Результати дослідження Н.М. Рубцевої (2007 р.) свідчать про відсутність достовірних відмінностей у рівні соціального інтелекту у студентів – майбутніх педагогів початкової освіти – різних курсів. С.С. Мінавою (2011 р.) показана відсутність достовірних відмінностей загального рівня соціального інтелекту та домінуючої більшості окремих здібностей, що входять до його складу, у студентів 1–5 курсів, які отримують професію «людина – людина» (спеціальності «Психологія», «Психологія та педагогіка», «Зв'язки із громадськістю»). О.І. Пащенко (2003 р.) виявила негативний зв'язок показників соціального інтелекту студентів торгово-економічного профілю з віком і курсом [4]. Наші дослідження соціального інтелекту в курсантів, які навчалися за спеціальністю «Психологія», проведені у 2002–2003 рр., виявили, що у курсантів 5-го курсу достовірно вищий, ніж у курсантів 3-го курсу, загальний рівень соціального інтелекту та орієнтування у причинах, що спонукають людину діяти в конкретній ситуації певним чином.

М.А. Вишвіркиною (2009 р.) були проведені з інтервалом у 5 років дослідження соціального інтелекту й окремих його здібностей у першокурсників медичного вузу та виявлено, що студенти стали гірше розуміти людей та передбачати їхні дії в різних ситуаціях. Автор пояснює це зменшенням безпосереднього спілкування у молоді в позанавчальний час. Ці дані узгоджуються з результатами наших досліджень, проведених із 2002 по 2016 рік, які показали, що у курсантів-третьоккурсників, які навчалися за спеціальністю «Психологія», виявлено зниження рівня розвитку таких здібностей соціального інтелекту, як здібність передбачати наслідки поведінки у певній ситуації та здібність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки людей

у цих ситуаціях (С.В. Харченко, 2016 р.).

Ученими вивчався вплив рівня розвитку соціального інтелекту на успішність навчальної та майбутньої професійної діяльності.

У дослідженнях Н.А. Амінова і М.В. Молоканова (1992 р.) абітурієнтів медико-психологічного факультету виявилось, що чим вищим є рівень розвитку соціального інтелекту, тим більш вірогідною буде здатність студента до організації експериментально-дослідної діяльності. Ті респонденти, у яких виявилися провідними обидва компоненти спеціальних здібностей, показали більш високий рівень здатності до здійснення практичної психологічної діяльності та конструктивного впливу на аудиторію під час реалізації ділових форм комунікації.

Цікаві дані отримані Н.О. Бурейко (2016 р.), що студенти-білінгви, які є збалансованими, порівняно з білінгвами, у яких визначена домінуюча мова, мають більш високий рівень соціального інтелекту та окремих його здібностей.

За результатами, отриманими Н.Л. Каменською та М.К. Кременчуцькою (2015 р.), студенти – майбутні психологи з високим рівнем соціального інтелекту – оцінюються педагогами-експертами позитивно, як сумлінні та чарівні, але досить егоїстичні.

О.І. Пащенко стверджує, що оптимальним для особистості в цьому віці є високий рівень соціального інтелекту: такі студенти не мають проблем у спілкуванні, для них характерний високий рівень володіння комунікативними вміннями і навичками; висока сумісність, контактність, гнучкість, адаптивність і свобода у спілкуванні [4]. У наших дослідженнях не було виявлено взаємозв'язків загальних соціометричних індексів і особливостей розвитку соціального інтелекту, тобто популярність суб'єкта у групі і діадичних дружніх стосунках не пов'язана з показниками соціального інтелекту.

За даними М.Л. Тарасенко, студенти з низьким та середнім рівнем соціального інтелекту мають труднощі у спілкуванні, для них характерні жорстко-консервативний, авторитарно-агресивний стилі спілкування [6]. Автором виявлено, що у студентів, у яких рівень соціального інтелекту був занадто високим, спостерігалось збільшення маніпулятивних тенденцій, знижений рівень власної гідності, емпатії, висока обережність (низькі показники імпульсивності), догматичність мислення, низький рівень моральної свідомості з одночасно високим почуттям задоволеності спілкуванням і стосунками у близькому колі [6].

У наших дослідженнях соціальний інтелект у юнацькому віці виявився не пов'язаним з інтересом до соціальних проблем, наявністю потреби впливати на інших. Рівень розвитку соціального інтелекту та низьки окремих здібностей, які входять до його структури, перешкоджає формуванню антагоністичних міжособистісних відносин у групі.

У дослідженні М.П. Сутиріної та С.О. Понамаревої виявлена тенденція до позитивної кореляції між соціальним інтелектом і реагуванням у конфлікті за типом «компроміс» і негативний кореляційний зв'язок між соціальним інтелектом і реагуванням у конфлікті за типом «суперництво» у студентів – майбутніх педагогів [5]. У нашому дослідженні взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту та особливостей поведінки в конфлікті курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», виявлено, що чим вищий рівень розвитку соціального інтелекту, тим більше вони не схильні до вразливості та агресивності [8]. За більш високого рівня соціального інтелекту курсантами частіше обираються такі стилі поведінки в конфлікті, як пристосування, та, меншою мірою, співробітництво, а не використовується такий стиль, як уникання [10].

Нами також було з'ясовано, що більш високий рівень соціального інтелекту в юнацькому віці відповідав більш вираженій інтерактивній настанові «Дорослий», сильними сторонами якої є адекватна самооцінка, можливість до розрахунку дій та контролю над ними, раціональний характер реагування на проблемні ситуації, тверезість в оцінках, неконформність, самостійність, дисципліна.

Н.А. Філіна досліджувала особливості інтелекту майбутніх соціальних педагогів, ґрунтуючись на даних експертної оцінки студентів із низьким та високим рівнем інтелекту [7]. Дані автора свідчать, що студенти з високим рівнем соціального інтелекту відповідальні за власні рішення, їхні потреби та інтереси більш різноманітні і змістовні, вони більш чутливі до поведінки інших, краще вміють співчувати і частіше готові допомогти, у взаєминах мають почуття міри і психологічний такт, за першого знайомства проявляють винахідливість і швидко знаходять способи впливу і контакту з іншими людьми, виходячи з їх індивідуальних особливостей, у великій аудиторії не відчують напруги. Студенти з високим рівнем соціального інтелекту впевнені у власних силах, мають підвищене почуття власної гідності і прагнуть позитивної думки про себе в оточення. У спілкуванні

вони відкриті і природні, готові до співпраці, уважно та терпляче ставляться до оточення і легко пристосовуються. Їм властива підприємливість, соціальна сміливість, активність, вміння триматися вільно, але водночас вони можуть бути імпульсивними і чутливими [7].

За даними Н.А. Філіної, студенти з низьким рівнем розвитку соціального інтелекту прагнуть лідерства, домінування, виявляють владність і непоступливість, хочуть мати вагу в очах інших, розпоряджатися, мати успіх, ігноруючи чужі бажання і волю. Вони можуть у процесі комунікації переважно використовувати рішучу й категоричну форму прохань, а в разі опору можуть проявляти агресію, недружелюбність, гнів. У комунікативному процесі студенти з низьким рівнем розвитку соціального інтелекту часто демонструють наполегливість, впертість, а також ігнорування прийнятих у суспільстві правил, що може призводити до конфліктів, критично ставляться до думки інших, рідко її враховують, рішення не змінюють під тиском групи [7].

За даними В.М. Куніциної, чим вищий у студентів рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені упевненість у собі, здатність впливати; чим нижчий рівень соціального інтелекту, тим більші сором'язливість, рефлексивність, агресивність, ймовірно, самотність, низька самоповага, конфліктність, невротизм, виснажувальність [3]. Результати нашого дослідження показали, що високий розвиток соціального інтелекту в юнацькому віці сприяє більш наступальній, активній, але менш підкорюваній, конформній, невпевненій, конфліктній і агресивній позиції у спілкуванні; також визначено, що рівень розвитку соціального інтелекту і загальний рівень емпатії є незалежними параметрами [8].

Дослідження взаємозв'язків особливостей особистості та соціального інтелекту в юнацькому віці менш численні, ніж роботи з визначення впливу розвитку здібностей соціального інтелекту на специфіку спілкування.

М.Є. Жидко, Н.Л. Калайтан та О.Г. Мачнев за допомогою факторного аналізу вивчали особливості взаємозв'язку компонентів соціального та емоційного інтелекту й низки типів навчальної ідентичності студентів першого курсу вищого технічного навчального закладу («конформний», «випадковий слухач», «нігіліст», «працеголік» та «зірковий») [1]. Виявлено, що для студентів із типом навчальної ідентичності «нігіліст», у яких відсутні визначені життєві орієнтири, є внутрішньоособистісні конфлікти, знижена цікавість до навколишнього сере-

довища, характерні такі структурні компоненти соціального та емоційного інтелекту, як «контроль емоцій», «емоційна рефлексія» та «рольова пластичність». Юнаки з навчальною ідентичністю «нігіліст» чутливі до вербальної експресії, вміють орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії, знають нормо-рольові моделі і правила, що регулюють поведінку.

У студентів із навчальною ідентичністю за типом «працеголік», у яких чітко визначені професійно значущі цілі, гіпертрофоване уявлення про себе, прагнення відповідати високим суспільним та професійним стандартам, факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту представлена «емоційною компетентністю», «контролем експресії» та «соціальною адаптованістю». Тобто вони здатні розуміти зміну поведінки в різних ситуаціях, логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки людей у цих ситуаціях, а також мають уміння передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [1].

Студенти із «зірковим» типом навчальної ідентичності схильні підкреслювати свою особистісну унікальність та сприймають майбутню професію як можливість підкреслити свою значущість. Факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту в цій групі представлена «прогностичністю», що відображає їх здатність правильно розуміти та впливати на власний і чужий емоційний стан, вміння орієнтуватися в невербальній експресії і прогнозувати наслідки поведінки, «емоційною сензитивністю» та «соціальною компетентністю», які показують здатність розуміти і прогнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття й емоційні стани людини за невербальною і вербальною експресією, чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, а також широкий репертуар рольової поведінки [1].

Н.Л. Калайтан (2013 р.) показано, що за навчальної ідентичності «гармонійний фахівець», «фантомний» та «помилковий вибір» студенти мають середній рівень розвитку всіх параметрів соціального інтелекту.

Результати наших досліджень свідчать, що рівень розвитку соціального інтелекту й окремих здібностей, що входять до його складу, позитивно пов'язані з низкою важливих складових частин прагнення особистості до самоактуалізації [10]. Так, високий рівень соціального інтелекту пов'язаний зі здатністю людина виражати свої почуття в заздалегідь не продуманих діях, здатністю швидко реагувати на ситуацію,

що змінюється, прагненням набуття знань про навколишній світ, розвинутою творчою спрямованістю особистості. Соціальний інтелект та окремі здібності, які входять до його складу, позитивно пов'язані зі ступенем правильності орієнтованості людини в часі, гнучкістю, розумністю в застосуванні стандартних принципів, здатністю приймати себе всупереч своїй слабкості [10]. Про достовірний зв'язок соціального інтелекту та самоактуалізації свідчать також дані А.Є. Ільїних (2011 р.) та О.Ю. Судневої (2014 р.).

Результати наших досліджень свідчать про достовірний позитивний взаємозв'язок соціального інтелекту та суверенності психологічного простору особистості, суверенності території, світу речей і звичок.

Н.С. Черноусенко та Н.Л. Кудрин (2015 р.) досліджували взаємозв'язки між здібностями соціального інтелекту та саморегуляцією у студентів, але обґрунтованих та зрозумілих взаємозв'язків виявлено не було. Наші дослідження також не показують однозначних результатів із цього питання.

Висновки із проведеного дослідження. Дослідження соціального інтелекту в юнацькому віці часто пов'язані з вивченням професійно важливих якостей, особливо таких професій, як психолог, педагог тощо. Проведено значну кількість досліджень із порівняння особливостей соціального інтелекту у студентів різних спеціальностей. Представлені в літературі результати не дозволяють беззаперечно стверджувати про переваги в розвитку здібностей соціального інтелекту студентів, які навчаються професіям типу «людина – людина», та потребують подальшого вивчення.

Літературні дані дозволяють обґрунтовано стверджувати, що розвинений соціальний інтелект у юнацькому віці не створює автоматично ідеального комунікатора. Результати досліджень свідчать, що розвинутий соціальний інтелект сприяє активній, неконформній, неагресивній та неконфліктній поведінці, раціональному характеру реагування на проблемні ситуації.

У юнацькому віці соціальний інтелект пов'язаний із навчальною ідентичністю, прагненням самоактуалізації та суверенністю психологічного простору.

Маємо дані, що останнім часом рівень розвитку здібностей соціального інтелекту студентів знижується. Таким чином, залишається актуальною проблема втілення

в навчальний та позанавчальний процес системи заходів із розвитку здібностей соціального інтелекту, особливо під час підготовки фахівців із тих спеціальностей, для яких розвинутий соціальний інтелект є професійно важливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жидко М.Є. Структурні особливості соціально-емоційного інтелекту студентів першого курсу вищого технічного навчального закладу / М.Є. Жидко, Н.Л. Мачнев О.Г. Калайтан // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія». – 2012. – № 1009. – Вип. 49. – С. 201–204 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2012_1009_49_48.
2. Князева Н.Н. Изучение социального интеллекта у школьников и студентов. / Н.Н. Князева // Юбилейная международная науч.-практ. конф., посвященная 200-летию Д.П. Ознобишина. (г. Инза, 14–15 мая 2004 г.). – Инза ; Самара : Изд-во СГПУ-СНЦ РАН, 2004. – Т. 2. – 2004. – С. 234–235.
3. Куницына В.Н. Межличностное общение : [учебник для вузов] / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 319 с.
4. Пашенко Е.И. Соотношение социального интеллекта, когнитивных и психосоциальных характеристик в период ранней взрослости : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е.И. Пашенко. – СПб., 2003. – 20 с.
5. Сутырина М.П. Взаимосвязь социального интеллекта и моделей поведения в конфликте у лиц с нарушенным слухом / М.П. Сутырина, С.О. Пономарева // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 5. – С. 224–227.
6. Тарасенко М.Л. Трудности межличностного общения студентов с разным уровнем социального интеллекта : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / М.Л. Тарасенко. – Сургут, 2008. – 25 с.
7. Филина Н.А. Социальный интеллект как фактор эффективности коммуникативного процесса между социальным педагогом и детьми группы риска : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Н.А. Филина. – М., 2016. – 25 с.
8. Харченко С.В. Социальный интеллект и особенности межличностного общения в юношеском возрасте / С.В. Харченко // Познание в структуре общения : матер. Межд. науч. конф. – М. : ИП РАН, 2008. – С. 186–192.
9. Харченко С.В. Социальный интеллект та особистість: особливості взаємозв'язків / С.В. Харченко // Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія». – 2009. – Т. 14. – Вип. 5. – С. 78–84.
10. Харченко С.В. Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту та конфліктності у спілкуванні / С.В. Харченко // Зб. тез. наук.-практ. конф. «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання» (30 березня 2017 р.). – Х. : ХНУВС, 2017. – С. 70–72.